

# MƏCLİSİ-MƏBUSAN İZDİHAMI – CÜMHURİYYƏTİN ŞƏRƏFLİ GÜNÜ

1918-ci ilin 28 mayında millət öz müqəddəratını təyin etmək hüququna nail olduğunu göstərdi. Azərbaycan xalqı öz istiqlalına inandı, hüriyyət və səadət günəşini gördü.

1918-ci il noyabrın 19-da qəbul olunan qanuna əsasən 120 əzalıq Məclisi-Məbusanın açılması xüsusunda Məhəmməd Əmin Rəsulzadə bütün Azərbaycan əhalisinə müraciət etdi: "Vətəndaşlar, zamanın əhəmiyyətini dərk edəlim, hər millətin haqqını təslim edəcək sülhi-ümumi konfransı uzaq deyildir. O zamana qədər vətənimizi ixtişaşdan qoruyalım. Azərbaycan Məclisi-Məbusanını təsis, hökumətini yenidən təşkil edəlim və var qüvvət və mücahidəimizlə sülh-ümumi məclisinə yığışalım". (1, səh. 41)

Azərbaycan Parlamenti bütün çətinliklərə baxmayaraq, zülm və istibdadın astanasından yenicə xilas olmuş bir vaxtda paytaxt Bakıda ilk iclasını açır.

Qəlbi vətən sevgisi ilə dolu olan iclas təsisçiləri iclası milli təşkilatımızın mərkəzi sayılan "İsmayiliyyə"də açmağın müəssər olmamasından son dərəcə təsirlənir, lakin bu heç bir vəchlə ruh düşkünlüyü yaratmır. Şuranın sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin nitqindən inam, əzm, mübarizə duyulur: "Ev yanar, amma millət, milli istiqlaliyyət fikri, milli ruh ölməz". (1, səh. 23)

Azərbaycan xalqının bu tarixi gün üçün nə qədər qurban verdiyi, nə qədər zülmə, əzaba qatlaşdığı ölçüyəgəlməzdir. Parlament fəaliyyətə başlamazdan öncə də, sonra da şüarı – millətin müdafiəsi, mühafizəsi, müqəddəratının həlli və bu yolda sülhün qalibiyyəti idi. Həm də Azərbaycanın bütün dövlətlər içərisində öz yeri və istiqlalını sübut etməyə haqqı olduğunu bütün dünyaya çatdırmaq yolunda parlament ən layiqli vasitə idi.

• Azərbaycan Parlamentinin ilk iclas günü unudulmaz tarixi

hadisədir. Çünki anarxiya qırılmış, Bakı azad edilmiş və azadlıq fədailəri öz uğurlarını paytaxt şəhərdə qeyd etməyə nail olmuşdular. Milli hüquq və istiqlalını bəşəriyyətə bəyan etmək üçün parlament ən güclü silah idi. Hər kəs parlamentin açılışı münasibəti ilə sevinir, sevincini ifadə etmək üçün qəzalardan təbrik məktubları gəlirdi.

Bütün Məclis nümayəndələri bu hadisəyə biganə yanaşmamış, hər kəs bu haqda öz təəssüratını yazmışdır. Lakin diqqəti ən çox cəlb edən böyük millətçi Üzeyir Hacıbəylinin "Təəssürat" məqaləsidir: "Parlamanımız açıldı, gördük, Fətəli Xan doğru dedi ki, yatsa idik də yuxumuza girməzdi".

Məqalənin hər bir cümləsi milli qurur hissi oyadır və insanların fərəhini, sevincini açıq-aydın göstərir. Parlamentin açılışı zamanı zal o qədər dolu idi ki, bu birliyin əzəməti heç bir qüvvənin təsirindən sarsılmazdı. Bütün qələm sahibləri öz yerlərini alıb iclasın başlanmasını gözləyirdi. Və nəhayət, iclas başladı. Milli Şura rəisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Məclisdə ilk nitqi söyləmiş və iclası açıq elan etmişdi. Üzeyir Hacıbəyli öz məqaləsində bunu qürurla belə ifadə edir: "Padşahlı məmləkətlərdə məclisi-məbusanı padşah açar, amma Azərbaycan Cümhuriyyətinin Məclisi-Məbusanını bir nəfər vətən övladı açdı".

Siyasi vəziyyətin çətin olduğu bir vaxtda, xarici qüvvələrin hücumunun labüdlüyü zamanında parlamentin açılması çox çətin idi. Lakin şərait nə qədər mürəkkəb olsa da, parlamentin açılmasına maneə yaratmadı. Əksinə, Məclisi tezliklə açmağın zəruriliyini təsdiq etdi.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin mübarək bir yolla addımlaması üçün parlamentin tezliklə fəaliyyətə başlaması və ürəklə çalışması lazım idi. Lakin bir qrup qeyri-müsəlman cəmiyyətləri, hökumət

# CÜMHURİYYƏT SƏNƏDLƏRDƏ

içində hökumət yaratmaq niyyətində olanlar vəziyyətin fəvqaladə olduğunu təsdiqləməyə çalışırdılar. Belə bir zamanda seçki üçün vaxt tələb olunurdu. Gecikmiş bir vaxtı daha da gecikdirmək istiqlalimizə tanınması və qəbul edilməsinin ləngiməsi baxımından əlverişli deyildi.

Mövcud vəziyyəti nəzərə alaraq, parlament seçki üsulu ilə deyil, "kovpitasiya", yəni kənarından səlahiyyətli şəxsləri cəlb etmək üsulu ilə toplandı.

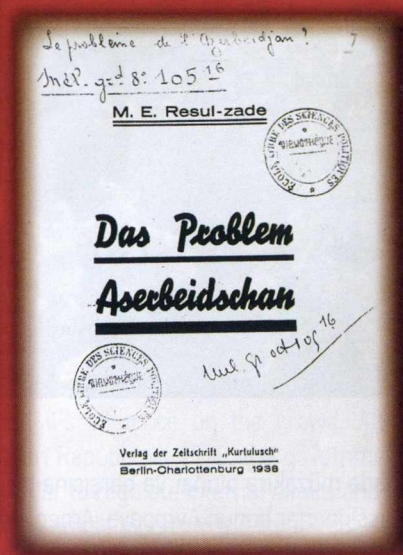
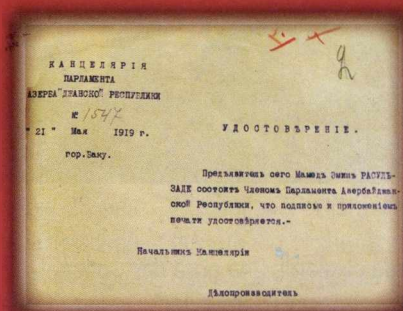
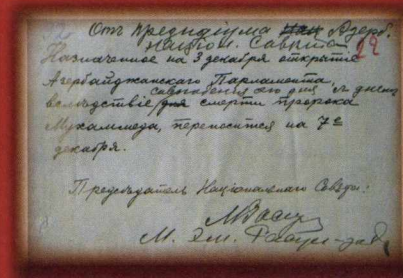
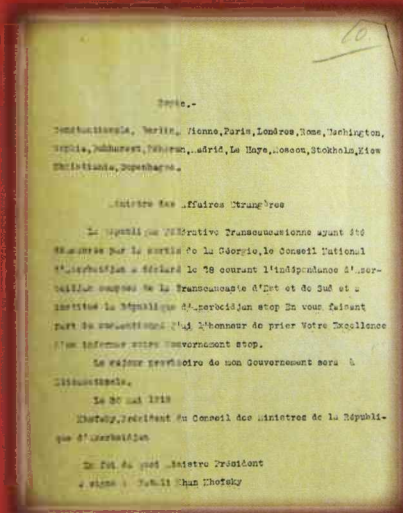
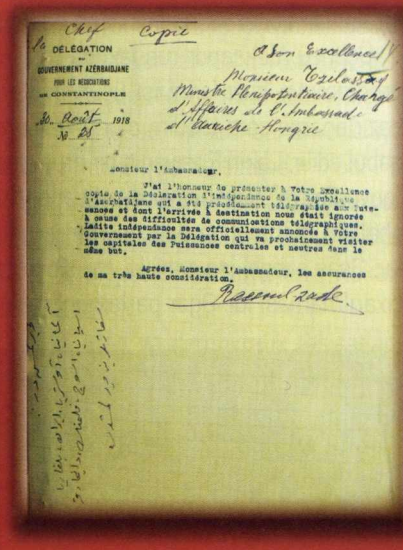
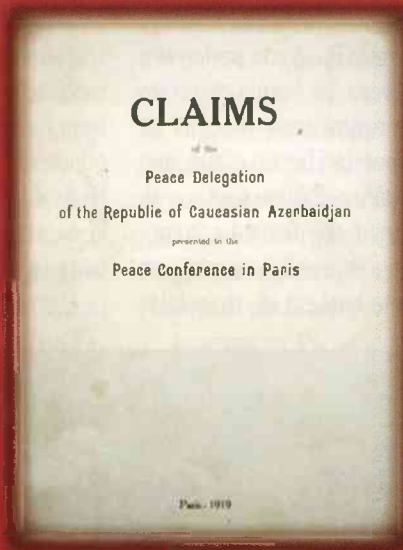
Millət fəədailəri hər bir üsuli-tədbirin müvafiq vəziyyətdən irəli gəldiyini xalqa müraciətlə izah edir, insanları intizarda qoyurdular. Buna görə də Məclisin açıldığı gün iclas çox böyük izdihamla qarşılandı. Xalq həmin tarixi günün intizarında idi və sevinci qürurla yaşamaq istəyirdi.

Lakin milləti azad və müstəqil görmək istəməyənlərin sayı da kifayət qədər çox idi. Üzeyir Hacıbəyli çıxışlarında deyirdi: "Gözlər var ki, dünənə qədər əsir və qul olan bir milləti, bu gün azad və sərbəst görmək istəmir. Qulaqlar var ki, lal edilmiş bir dilək, bir millət dilənən bu gün açılib da söz söyləməsini eşitmək istəmir. Qəlblər var ki, bir əsrdən artıq məhkum qalan bir millətin bu gün hakim deyil, yalnız müstəqil və azad olmasını qəbul etmək istəmir". (1, səh. 43)

Lakin bədxahlar nə fitnələr törətsələr də, öz qarşılarında əsarət zəncirini bir daha boynuna salmaq istəməyən Azərbaycan Cümhuriyyətini gördülər. Parlamentin açılması həm daxili, həm də xarici qüvvələrin istiqlal inamlı, cəsarətli bir millətin öz səsini dünyaya bəyan etmək gücünə malik olduğunu göstərdi. Məclisdən çıxan hər bir səs xalqın səsi idi.

Bundan başqa, parlamentin açılışı, Cümhuriyyətin Məclisi-Məbusanı ilə hökumət daha ciddi bir görünüşə sahib oldu. Parlament daxili işləri nizama salmaqla bərabər, həm də mühüm qanun və qərarlar qəbul edəcəkdi. Qarşıda yeni təsisatı inamla addımlamaq, millətin müqəddəratını həll etmək kimi müqəddəs vəzifə gözləyirdi.

Parlamentin tərkibində müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin mövcudluğu Cümhuriyyətin şüarının – "bəşəriyyət üçün sülh" olduğunu bir daha sübuta yetirdi. Azərbaycanda heç bir millət nə hakim, nə də məhkum olma-





malı, hər bir vətəndaş ümumi vətənin mənfəyini müdafiə etməli idi. Parlamentin iclaslarında bütün millətlərin nümayəndələri birgə iştirakla məmləkətin gələcək müqəddəratını həll etməli idi. Müştərək hökumətin təşkili təmin olunmalıydı. Çünki bu günə qədər müxtəlif firqələr hələ ümumi dil tapa bilməmişdilər. Ayrı-ayrı millətlər Ümumrusiya Məclisi-Müəssisəsinin Azərbaycan hökuməti tərəfindən qəbul və təsdiqini şərt qoyurdu.

Üçüncü Aleksandr rus taxtına çıxar-çıxmaz Rusiyada parlament proqramının hazırlanması üçün göstəriş verir və həmin proqram hazırlanaraq çara təqdim olunur. Proqram müzakirədən keçirilir və qəbul edilir. Lakin Rusiyanın bir qrup missionerləri bunun mənasının "qovorilnaya", yəni boş-boş söhbətlər məskəni olduğunu söyləyərək əhalinin mənfəətinə dair heç bir iş görülmədiyini diqqətə çatdırırlar. Əsas səbəbi isə, təbii ki, missionerlərin xalqa etdiyi zülmün üzə çıxarılması idi. Əgər parlament fəaliyyətə başlasa idi, məsələlər

müzakirə edəcək və bütün çətinliklər üçün çarə tapacaqdı. Yol uzun və çətin olsa da, məqsəd aydın idi.

Parlamentin açılması barədə yazılanlardan məlum olur ki, Məclis nümayəndələri bir an da olsun millətin müqəddəratını unutmamalı idilər. Parlamentin görəcəyi işlər çox idi. Nizam və asayişin bərpası, xarici və daxili təcavüzün qarşısını almaq isə əsas məsələ kimi qarşıya qoyulmuşdu.

Xalqın çox sevincli və qürurlu görünməsinin səbəbi parlamentin möhkəm və milli əsas üzərində qurulması idi. Əsrlərlə zülm görmüş bir millətin idarəsi öz əlində olacaqdı. Üzeyir Hacıbəyli "Tarixi günümüz" məqaləsində bu qüruru ifadə edir və hər bir çıxışında hadisələri xalqın nicat yolu kimi qiymətləndirirdi: "Bu gün o gündür ki, Azərbaycan türklərinin milli məclisi, milli şurası açılıb, Azərbaycan təkmil bir hökumət şəklinə girir". (4,184)

Üzeyir Hacıbəyli Rəsulzadənin parlamentin açılış nitqini o qədər



orada müzakirə olunur və qarşısına bir sədd çəkilirdi. Ona görə də missionerlər bunun Avropaya, Amerikaya yayılmasını istəmədilər.

Lakin Azərbaycan Parlamenti missionerlərin dediyi kimi "qovorilnaya" yox, müqəddəs bir yer olub, millətin dərdi, vətənin mənfəyini

gözlə təsvir edir ki, insan bu gün də öz sevinc hissini gizlədə bilmir: "Qol atmaqdan bu yaxşıdır. Bunda ixlasi-qəlb və səmimiyyətlə bərabər, sərd edilən kələmdə bir də böyük bir ciddiyət mövcud olduğuna hər kəs inanıb natiqin hər sözünə lazımcına əhəmiyyət verir-

di. O idi ki, hər bir cümlə axırında alqışlar yağırdı". (1, 88)

Parlament bütün problemləri, milli mənafeyi, millət məsuliyyətini də şüara çevirərək öz işinə başladı. Milli Şuramızdan çıxan səslərin həqiqiliyinə hər kəs inanırdı. Bunun nəticəsində ətrafın hücumundan üzü ağ çıxacağıma, xarici qüvvələrin geri çəkilməsinə və sabitlik içində daxili islahatlar aparmanın daha asan olacağına inam böyük idi.

İclas salonunun qarşısındakı izdiham bir millətin öz istiqlalını necə bayram etdiyini göstərirdi. Hər kəs bu izdiham içərisində özünəməxsus, öz qavradığı şəkildə istiqlaldan, hürriyyətdən, istiqbalıdan söhbət açırdı.

Parlament binasının önündə fəxri qarovullar dayanmışdı, giriş hissə xalılarla bəzədilmiş və binanın üzərində Azərbaycan bayrağı dalğalanırdı. Nəhayət, saat ikinin yarısında iclas başlandı. İclası M.Ə.Rəsulzadə böyük nikbinliklə, tükənməz ruh yüksəkliyi ilə açaraq Azərbaycanın istiqlal tarixindən, rus istibdadından danışdı. Eyni zamanda, çıxışında qeyd edir ki, Azərbaycan xalqının heç vaxt rus xalqına, rus mədəniyyətinə qarşı dostluq və məhəbbətdən başqa fikri olmayıb. Bütün millətlərin yolunun bir olduğunu vurğulayır, bunun üçün çalışmaq, bu yolda mübarizəyə hazırlığı diqqətə çatdırır. Onun türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək əlamətindən ibarət olan bayrağımızın bir daha enməməsi üçün söylədiyi sözləri Məclis ayağa qalxaraq alqışlarla qarşılayır və həmin sözlər bu gün də əyilməzliyin nümunəsi kimi yaşayır.

Parlament 17 aylıq fəaliyyəti dövründə 145 iclas keçirib, yetərsay

olmadığı üçün toplantılardan 15-i baş tutmayıb. Qalan 130 iclasdan ikisi tarixi tədbir sayılır – biri 1919-cu ilin 28 mayında Azərbaycan Cümhuriyyətinin istiqlalını elan etdiyi günün ildönümünə, digəri 1919-cu il 15 sentyabr tarixində Bakının azad edilməsinin ildönümünə həsr olunub. İclaslardan dördü – Rus inqilabının ikinci və üçüncü ildönümləri münasibəti ilə, 1919-1920-ci illər martın 12-də, Azərbaycan və Gürcüstanın hərbi əməkdaşlığı münasibətilə, 1919-cu il 27 iyun tarixli və 1920-ci il 14 yanvar tarixli Azərbaycanın müstəqilliyinin de-facto tanınması ilə bağlı təntənəli iclasları keçirilib. Digərləri ölkənin daxili və xarici siyasəti, iqtisadi qanunvericiliyə dair qanun və qərarların qəbulu və müzakirəsi ilə əlaqədar olub.

Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamenti dövründə 270-dən çox qanun layihəsi müzakirəyə çıxarılıb, onlardan 230-u qəbul edilib. Parlamentin Nizamnaməsi olan "Azərbaycan Parlamentinin Nakazı (Təlimatı)" onun fəaliyyətini tənzimləyirdi.

Azərbaycan Parlamenti Şərqdə azad və demokratik təsisatlara arxalanaraq, qadınlara seçmək və seçilmək hüququ verən, xalqın və dövlətin mənafeələrini bilavasitə özündə birləşdirən, insan hüquq və azadlıqlarına xidmət edən bir parlament olmaqla fəaliyyəti müddətində bir çox tələyüklü məsələlərin həllinə nail ola bildi. Məhz buna görə də o, öz adını Azərbaycan tarixinə unudulmaz səhifələrlə yazdı və xalqımızın qəlbində əsrlərlə yaşamaq hüququ qazandı. Onun fəaliyyətinin və adının bu gün şərəflə xatırlanması, parlament fədailərinin xatirəsinin əziz tutulması deməyə əsas verir və bu, dənılmaz bir həqiqət, tariximizin şərəfli səhifəsidir. ❖

Ləman Muxtarova

AMEA N.Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin dissertantı

E-mail: lemanazfen@gmail.com

## Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). I cild, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998, 976 səh.
2. "Azərbaycan" qəzetində Parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918-aprel 1920). II cild. Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2016, 656 səh.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. "Lider" Nəşriyyatı, Bakı, 2005, 479 səh.
4. Dilqəm Əhməd. Fərqlilər. Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, 2015. 216 səh.

## Резюме

Эта статья посвящена открытию первого заседания Парламента и сложившемуся впечатлению от первого дня заседания. 28 мая 1918 года, после объявления Азербайджана Демократической Республикой, правительство 19 ноября того же года приняло решение о создании парламента для установлении порядка во внутренних делах и для ведения внешней политики.

**Ключевые слова:** Парламент, Расулзаде, заседание, толпа.

## Summary

The article is dedicated to the opening of the first meeting of Azerbaijan Parliament and its influence on the crowd. After declaration of the Azerbaijan Republic in 1918, the government had to call Parliament in order to regulate internal affairs and to carry out foreign politics. The article touches to the issues such as working not only for the aim to make important laws and decisions, but also to fulfill the slogan "peace for humanity".

**Key words:** Parliament, Rasulzadeh, meeting, crowd.